

3 Havi Szemle

Aradi közművelődési folyóirat

XV. évfolyam, 4. szám
2022. december

Motto:
Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!
(Kölcsey Ferenc: Husz)

Fritz Mihály éremművész által készített „új” Kölcsey-díj

Kölcsey Egyesület Arad

Kőfalvi Tamás
Ahol nem csak a víz gyógyít...
**Kultúrtörténeti barangolás a lakiteleki Hungarikum Liget
kiállítóhelyein**

Aradtól 180 km távolságra – a Bács-Kiskun megyei Lakitelek település mellett – található Magyarország egyik legjelentősebb kulturális-balneológiai központja, a Hungarikum Liget. A Lezsák Sándor és felesége által az 1990-es évek elején alapított Lakiteleki Népfőiskolából továbbálmódott kulturális központ mára több hektáron biztosít testi és szellemi gyógyulást, felüdülést az ide látogatóknak. A Hungarikum Ligetet működtető Népfőiskola Alapítvány küldetésének középpontjában a Kárpát-medencei magyarság és a diaszpóra kulturális, vallási, művészeti, tudományos, néprajzi értékeinek, kultúrkincsének megőrzése és gondozása áll.

Kácsor-tanya

A Liget területén több kiállítóhely mutatja be a magyarság tárgyi és szellemi örökségét. A Kácsor-tanya a 20. század elején épült – nevét egykori lakójáról, Kácsor Lászlóról kapta –, a területbővítés során tudatosan megőrzött és felújított épülete ad helyet a helytörténeti gyűjteménynek. Lakitelek és környéke már a réz- a bronz- és a vaskorban, valamint a népvándorlás korában is lakott volt, a különböző ásatási helyszíneken számos 6-7. századi településmaradvány és temetkezési hely került elő. A szarmata és avar szállások, illetve temetők gazdag leletanyaga az itt élt közösségek jólétéről, e Tisza menti szállásterület virágzásáról tanúskodik. A környék vonzerejét a jól legeltethető síkság mellett a Tisza közelsége biztosította. A garamszentbenedeki bencés apátság 1075-ben kiadott, majd a 13. században kibővített alapítólevele e vidéket, valamint az itt élő népességet az apátságnak tett adományok közt említi. Az oklevélből megtudhatjuk, hogy az alpári határ olyan kiterjedt volt, hogy annak felügyeletére külön udvarnokot jelöltek ki:

„Az erdő mellett egy Bocz nevű udvarnokomat két fivérével együtt ugyancsak Szent Benedek [...] monostorának szolgálatára adományoztam, feladatul szabva neki, hogy Alpár föld határait – mivel azok nagyok és hosszúak –, továbbá az azon belül található lakókat és halastavakat védelmezze és őrizze.”

Az oklevélben említett Bocz udvarnok e terület első, név szerint ismert lakója, ezért a Kácsor-tanya helytörténeti gyűjteményét őrző terem az ő nevét viseli. A közeli Tisza-folyó kanyargós medre és gyakran elöntött

árterülete kiváló halászóhelyekkel rendelkezett, amelyek közül néhánynak a neve is fennmaradt:

„A fentebb említett bizonyos alpári halastavakat, amelyek határaikkal a Tisza folyó felé haladva találhatóak, és amelyeknek a nevei a következők: Kis-Tisza, Kerek-tó, Sokord, Kék-tó, Horgos, Halastó, Fehér-tó, Égeres és Hosszú-ér, emellett a Tisza folyót is kiöntéseivel, amennyi azokból az említett Alpár és Sagi földek határába esik, amint ez ezelőtt is szokásban volt, a Sagi emberekkel együtt, ahányszor csak az apátnak tetszik, közösen halásszák majd; a többi halastavat pedig, amelyek a Tisza folyásán lejjebb vannak, az említett alpáriak az apát parancsára maguk fogják halászni.”

A Kácsor-tanya helytörténeti gyűjteményének kiemelkedő ritkasága egy 15. századi gótikus stílusú keresztelőmedence oszlopa. A homok által körülzárva teljes épségében megmaradt lelet érdekessége, hogy az elkészítése során használt szerkesztővonalak is láthatók rajta.

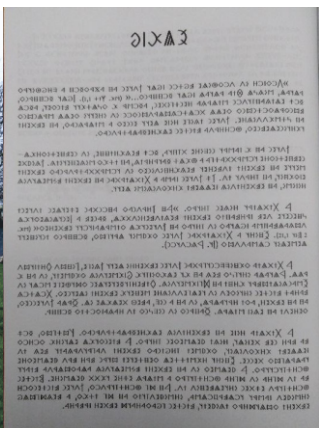
Lakitelek és vidéke a 15 éves háború idején, a 16-17. század fordulóján elnéptelenedett és Kecskemét pusztájává vált. Az állandó lakosság intenzív betelepülése a filoxéra járvány következményeként a 19. században gyorsult fel. Mivel a filoxéra rovar a homoktalajban nem él meg, a hegyvidéki szőlőkultúrák szinte teljes kipusztulása után a Duna-Tisza köze homokja mint szőlőtermő terület felértékelődött. Vasútvonalak létesültek, megépült a tiszaugi híd, iskola, gyógyszertár, orvosi rendelő, postahivatal nyílt. A terület életét a szocializmus évtizedeiben is nagy mértékben meghatározta a szőlőtermesztés, a Hungarikum Liget helyén egykor szőlészeti és borászati kutatóintézet működött. A falu 1987-ben történelmi szerephez jutott: Lezsák Sándor portáján állt az a sátor – egy darabja a Kácsor-tanya kiállítási tárgyai közt megtekinthető –, amelyben *A magyarság esélyei* címmel 150 értelmiségi tartott tanácskozást. Itt alakult meg az első szabad választást később megnyerő Magyar Demokrata Fórum.

A Kácsor-tanyán található másik kiállítóterem a pálinkakészítés múltját, illetve a pálinka kultúrtörténetét mutatja be. Az első borszeszek, borpárlatok (*aqua ardens – tüzes víz*) 12. századi forrásokban bukkannak fel. A többszörös lepárlással tisztára finomított pálinka (*aqua vitae – élet vize*) említése a 14. századból maradt fenn, I. Károly magyar király (1301-1342) felesége, Erzsébet királyné köszvény elleni gyógyszerként külsőleg és belsőleg is használta. A késő középkorban a pálinkát magyarul

leggyakrabban égett- vagy égetettbornak nevezték. A szlávoktól átvett, először a 17. században felbukkanó „pálinka” szavunk is az „éget” jelentésű szóból származik. Az égettort törkölyből, borseprőből vagy rossz minőségű, hibás borból főzték. A mai értelemben vett, tisztán gyümölcsből készült pálinkák a 17-18. században jelentek meg, köztük is az elsők között a szilvapálinka. A Pálinkazugnak nevezett kiállítóteremben ezen kívül a pálinkafogyasztás kultúráját és a pálinkakészítés eljárását is megismerhetjük, különös tekintettel arra a hosszú, majdnem százéves időszakra, amikor a házi pálinkafőzés még tiltott tevékenységnek számított. A pálinka napjainkban már hungarikum, vagyis olyan, kiemelkedő érték, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítményei közé számít. Szigorúbb követelményeknek tesz eleget Magyarország nyolc eredetvédett pálinkája: a szatmári szilvapálinka, a kecskeméti barackpálinka, a békési szilvapálinka, a szabolcsi almapálinka, a gönci barackpálinka, az újfehértói meggy-pálinka, a göcseji körte-pálinka és a pannonhalmi törkölypálinka. A Pálinkazug kiállítása e pálinkák jellemzőit és elterjedési területét külön is bemutatja. Az elméleti ismeretek mellett gyakorlati tapasztalatot is kínál a pálinkaillatozó, ahol illata alapján ötféle pálinka azonosítását lehet megkísérelni.

Bibliaház

A Hungarikum Liget népszerű kiállítóhelye a Bibliaház, amely Lezsák Sándor és családja Biblia-gyűjteményét mutatja be. A több idegen nyelvű kiadás között megtalálható angol, német, sőt roma nyelvű, valamint egy székely rovásírással írt Biblia is.

haj mas si anda muro mas!
Te avel lako anar romny,
ke anda rom lavadyilas!
24 Anda kado mukel o mursh peske
dades haj deja, kaj peski romny cirdele,
haj jek truposke* kerdyon. 25 O manush
haj leski romnyi soldju zhenе nange sa, ba
chi lazhasn pen.
3 Ande bezexpelima! 1 Ba o sap maj-
xalo sas, sar la pluvake sagda pe-
dura, saven o Raj Del kerdas. Kodo phen-
das la romnyake: »Sostar vladisardas tu-
menge o Del, ke pa barake chi jek kashit
tena xan?« 2 E romnyi kodo phendas leske
palpale: »So ande bar si kashengo frukto
shaj xas. 3 O Del feri pa barako mashkarut-
nipe tordyilo kashtesko frukto phendas: Na
xan anda leste, na resen leste, tena meren.«
4 O sap pe kado kodo phendas la rom-
nyake: »Bater chi meren! 5 Feri zhanon o
Del, ke pe kodo dyes, pe savo pa kodo
xana, puteryona tumare jakha, haj kasave
avna, sar o Del: zhanena o lasho haj o na-
sulle!
6 Apol, ke e romny dikhas, ke o kashit
po xape lashoj, pe leste dikhines shukar si.
Ias anda lesko frukto, xalas, das vi peske
romes, haj vi voj xalas. 7 Pe kado puteryi-
las soldjenge jakha. Kana sama line, ke
nangej, gular* kashteske patra khudine
ande ikh. haj krotinej kerdina nenue. 8 Hai

Az itt megismerhető Bibliák közül a legrégebbi a Nekcsei-biblia. Az eredetit Nekcsei Demeter, I. Károly király tárnokmestere (1315-1338) készítette, valószínűleg az általa alapított, és temetkezőhelyének választott csatári pálos monostor számára. A több, mint 1400 oldalas (746 fóliót tartalmazó) kódex eredetileg egykötetes lehetett, de egy későbbi újrakötés során két részre bontották. A Nekcsei-biblia keletkezési helye nem egyértelműen tisztázott, készülhetett Bolognában, de Magyarországon is.

Kódexének életútja szinte teljesen ismeretlen. A benne található 16. századi tulajdonosi bejegyzés szerint Zuleman Ferdinánd királytól kapta e Bibliát, amelynek az ezt követő 300 évről semmilyen információnk nincs. A kódexet a washingtoni Kongresszusi Könyvtár 1873-ban egy angliai könyvgyűjtő hagyatékának aukcióján vásárolta, de azonosítását csak az 1940-es évek elején végezte

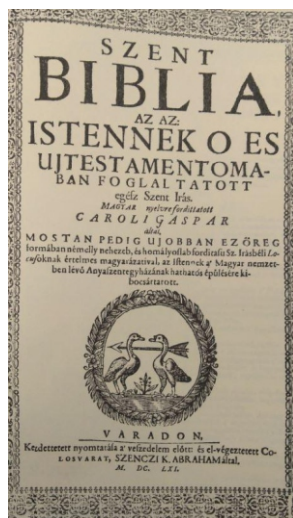

el Dercsényi Dezső. 1986-ban a Helikon Kiadó igazgatója washingtoni útja során állapodott meg arról, hogy a Nekcsei-biblia 108 legszebben illuminált lapját hasonmás kiadásban megjelentetik. E vállalkozás 1988-ban megszületett eredménye a Bibliaház kiállítási anyagában is megtekinthető.

A kiállított darabok között van a vizsolyi Biblia sokak által ismert hasonmás kiadása is. A vizsolyi Biblia az első teljes, magyar nyelvű bibliafordításunk, amelynek kiadása – 7-800 példányban, másfél évi munkával – Mantskovit Bálint vizsolyi nyomdájában készült el 1590 nyarára. Fordítója Károlyi Gáspár, gönci református lelkész, aki 1586-tól három munkatársával három év alatt végezte el a fordítás fáradságos munkáját. A lefordított lapokat a tanítványok – köztük Szenczi Molnár Albert – folyamatosan, jórészt egyesével hordták át Göncről Vizsolyba. A magyar protestantizmus e kiváló szellemi teljesítménye nem került el a katolikus Habsburg udvar figyelmét, így a vizsolyi Biblia nem is kapta meg a cenzúra engedélyét. A gyakorlatilag engedély nélkül – Rákóczi Zsigmond és más főurak közbenjáró pártfogása mellett – kinyomtatott vizsolyi Biblia a reneszánsz magyar könyvművészet egyedülálló alkotása is, amelynek nyomtatásához a betűkészletet Németországból, a papírt Lengyelországból hozatta Mantskovit Bálint nyomdász. Bibliát nyomtatni egyébként anyagilag is igen nagy kockázatot jelentett. A munka sokáig tartott, ráadásul

lefoglalta a nyomda teljes betűkészletét, így a nyomdász annak végeztéig más megbízásokat nem is tudott vállalni. A nyomtatás befejeztével további bizonytalanságot jelentett, hogy az elkészült Biblia igen borsos árú példányait hogyan sikerül majd értékesíteni. A vizsolyi Biblia 2412 oldalas és körülbelül 6 kilogramm súlyú, a fennmaradt összes példánynak körülbelül a fele, 24 darab található Magyarországon. A 20. században több hasonló kiadása is megjelent, a Helikon kiadó 1981-ben (28.000 példányban), majd 1990-ben adta ki. Ez utóbbi, két kötetbe rendezett kiadást lehet megcsodálni a lakiteleki Hungarikum Liget Bibliaházában. A vizsolyi Biblia 2015-ben a hungarikumok közé került. Ugyanebben az évben – a reformáció 500. és a vizsolyi Biblia megjelenésének 430. évfordulójára készülve – az eredeti helyszínen, korhű nyomdagépen, korhű papírra, eredeti eszközökkel és technikával kezdődött meg a vizsolyi Biblia újryomtatása 200 példányban.

A Bibliaház legújabb „lakója” a vizsolyi Biblia alapján készült, Szenczi Kertész Ábrahám által 1661-ben kinyomtatott, úgynevezett váradi Biblia. Károlyi Gáspár fordítását Köleséri Sámuel, a váradi református főiskola rektora javította át, és látta el nagyszámú jegyzettel. A nyomtatás még folyamatban volt, amikor Várad török ostroma miatt a nyomdát – Debrecenen és Nagyszebenén át – Kolozsvárra menekítették, ahol 1500 példány nyomtatását sikerült befejezni. A hasonló kiadás a királyhágómelléki református egyházkerület gondozásában jelent meg 2002-ben.

A hungarikum Ligetben található Bibliaház kétségtelenül leginnovatívabb érdekessége azonban az itt készülő, kéziratos Biblia. Ennek másolói maguk a látogatók, hiszen mindenkinek, aki ide betér, lehetősége van a soron következő egy-egy további mondattal hozzájárulni a 21. század vélhetően egyetlen kéziratos Bibliájának elkészítéséhez.

HELYTÖRTÉNET

Az alkalmi írnok „bére” az általa leírt mondatot tartalmazó könyvjelző, amelyet emlékként magával vihet. E sorok írásakor – a Szent István Társulat 1992-es kiadásának szövegéből – éppen elkészült *Mózes első könyve*, és néhány sor már az *Exodus*ból is papírra került. E kézirat jelenleg a Biblia 2267 mondatát tartalmazza, 119 oldalon.

Hungarikum Kiállítóház

A Hungarikum Liget legfiatalabb, egyben legimpozánsabb kiállítóhelye a 2021-ben megnyílt Hungarikum Kiállítóház.

Az itt megtekinthető állandó kiállítás címe: *Magyarok égen és földön*. A Kiállítóháznak két kiállítótere és egy planetáriumi vetítőterme van. A Hungarikumok Csarnokában megismerhető – és részben látható – a magyarság több, mint 80 kiemelkedő teljesítménye. A látogatók a jelenleg elfogadott 83 hungarikum mellé egy ajánlócédulán továbbiakat is javasolhatnak. A kiállítás egyik különlegessége a világhírű futballista, Puskás Ferenc stoplis cipője, illetve egyéb személyes tárgyai.

A Hungarikumok Csarnokát öleli körül a Géniuszok útja, amely öt teremben – számos interaktív játékkal és videófelvétellel – mutatja be magyar tudósok, feltalálók,

űrhajósok, hírességek életútját, életművét. A tematikus kiállítási anyagot tartalmazó termék az űrkutatás, fizika, illúzió, feltalálók és kémikusok tárgykörben nyújtanak értékes információkat.

A számos ismert név (Szent-Györgyi Albert, Neumann János, Irinyi János, Rubik Ernő, Eötvös Loránd, Teller Ede, Farkas Bertalan, Rodolfó) mellett itt most csak két, talán kevésbé ismert tudósról essék említés.

Pavlics Ferenc 1928-ban született kutatómérnök, a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnök végzettséget. 1956-ban hagyta el az országot, és a General Motors kutatási részlegén nagy terepjáróképeségű járművek tervezésével foglalkozott. Magától értetődő volt, hogy amikor a NASA az űrprogramhoz szeretett volna holdjárót terveztetni, a General Motors-t kereste meg. Az Apollo-programban használt holdjáró tervezési munkáit Pavlics Ferenc irányította. Ennek során számos, a földitől eltérő viszonyokból (pl. kisebb gravitáció) származó problémát kellett megoldani. Pavlics Ferenc mérnöki tudása a civil életben is jelentős eredményeket hozott, az ő nevéhez fűződik például Santa Barbara városa elektromos meghajtású buszhálózatának kifejlesztése.

Kabay János 1896-ban született Büdszentmihályon (ma: Tiszavasvári). A Műegyetemen vegyésznek tanult, de az első világháború kényszerű intermezzoja után végül Pécsen szerzett gyógyszerészi végzettséget. Feleségével először mákfejekből, később mákszalmából vont ki morfint, amely a fájdalomcsillapítók fontos összetevőjévé vált. A morfinnyerés ipari módszerét számos országban szabadalmaztatta. Szülőfalujában alapította meg a mai napig is működő Alkaloida Vegyészeti Gyárat. Kabay János tragikusan fiatalon, mindössze 39 évesen halt meg, a sérvműtétjét követő vérmérgezésben.

A Hungarikum kiállítóház planetáriumi vetítőterme – amely nevét Dr. Zombori Ottó csillagászról kapta – az ország egyik legjobb kupolavetítő projektorával rendelkezik. Az itt látható kisfilmek bemutatják a Naprendszer legalapvetőbb jelenségeit, illetve segítséget nyújtanak az egyes évszakok égboltján történő eligazodásban, az egyes csillagképek és a hozzájuk fűződő mondák megismerésében.

A Hungarikum Ligetben, az élvezetes formában „testközelbe” hozott, jelentős mennyiségű tudomány- és kultúrtörténeti ismerettel találkozva különösen jó érzés magyarnak lenni.